

Jazz-improvisatie – Deel I

De psychologie van het improviseren

Peter Guidi

Peter Guidi

Aan het begin van deze serie artikelen wil ik nog vóór de bespreking van de theoretische kant van het improviseren eerst de aandacht richten op de geschiedenis en de psychologie van het improviseren. Ik ben ervan overtuigd dat de meeste muzikanten kunnen leren improviseren als zij genoeg zelfvertrouwen hebben om er aan te beginnen. Maar voor het zo ver is zitten velen vol twijfels en vragen: wat betekent het om te improviseren? Hoe kan ik spelen zonder genoteerde muziek? Betekent improviseren dat ik kan spelen wat ik wil? Zijn er regels voor het improviseren? In deze serie artikelen wil ik proberen antwoorden te geven op deze en andere vragen, en ook een paar van de meest elementaire hulpmiddelen aanreiken die nodig zijn om de belangrijke eerste stappen op de weg van het improviseren te zetten.

Wat is improviseren?

Volgens de *New Grove Dictionary of Jazz* is Improvisatie “het spontaan scheppen van muziek op het moment dat die wordt gespeeld. Improvisatie wordt over het algemeen beschouwd als het belangrijkste element van de jazz, omdat het mogelijkheden biedt tot spontaniteit, verrassing, experimenteren en ontdekken.”

In een notendop is improvisatie het vermogen om je spontaan te kunnen uitdrukken. In jazzmuziek neemt dit meestal de vorm aan van een melodische en harmonische ontdekkingstocht via een uitgebreide solo. Maar een eenvoudiger vorm van improvisatie treedt op als musici een genoteerde melodie vrij interpreteren (zoals we zullen zien in Deel II). Je zou zelfs kunnen zeggen dat iemand aan het improviseren is zodra hij een noot korter

of langer speelt dan de notatie aangeeft. Als dat zo is nemen heel veel muzikanten in de vorm van interpretatie al een eenvoudige vorm van improvisatie in hun uitvoering op.

Maar juist in jazzmuziek gaat improvisatie verder dan interpretatie; het wordt de essentie van de muziek. Het improvisatieaspect definieert de muziek zelf. Spontane zelfexpressie wordt verheven tot de status van een kunst op zichzelf. Dat wil niet zeggen dat improvisatie uniek is voor jazz. In de hele ontwikkeling van westerse volks- en kunstmuziek is improvisatie te vinden, en ook in de muzikale tradities van vele andere culturen.

Een korte geschiedenis van de improvisatie

In de middeleeuwen was het in Europa algemeen gebruik om een melodie te spelen, gevolgd door een geïmproviseerde variatie op het thema, gebaseerd op de toonladder (of modus) van de melodie. Hoewel het vermogen om te improviseren jammer genoeg geen deel meer uitmaakt van de westerse klassieke muziek, waren talrijke grote componisten en uitvoerende musici uit de hele geschiedenis, bijvoorbeeld Händel, Scarlatti, Beethoven, Chopin en Liszt, beroemd om hun ‘ex tempore’-optredens (‘in de impuls van het moment’). Een andere algemeen erkende grootmeester op het gebied van improvisatie, J.S. Bach, heeft klavierstukken geschreven die alleen bestaan uit een begeleiding voor de linkerhand, waarbij de rechterhand vrij is om te improviseren. Tot ver in de negentiende eeuw werd van instrumentalisten verwacht dat ze ter plekke versieringen improviseerden, terwijl

componisten de mogelijkheid boden om uitvoerige cadensen te spelen, waarin solisten hun technische en improvisatorische vaardigheden konden demonstreren. In bepaalde vormen van volksmuziek, zoals in de geïmproviseerde volksliederen van Toscane, 'Stornelli', en de Spaanse Flamenco-muziek, speelt improvisatie ook nu nog een belangrijke rol. De toepassing van improvisatie bleef geenszins beperkt tot Europa, maar ontwikkelde zich ook binnen de muzikale tradities van andere continenten. Er zijn te veel voorbeelden om hier op te noemen, maar een bijzonder goed voorbeeld in verband met de fluit is de prachtige Indiase klassieke muziek, waarin van de musici hoogontwikkelde improvisatievaardigheden worden geëist. En om 9000 jaar in de tijd terug te gaan naar het stenen tijdperk: archeologen hebben onlangs in China zes oude fluiten ontdekt, waarvan sommige nog steeds goed en bespeelbaar waren. Wie afbeeldingen van deze fluiten wil zien en een opname wil horen kan terecht op de websites news.bbc.co.uk/1/hi/sci/tech/454594.stm en www.shakuhachi.com/K-9KChineseFlutes-Nature.html. Op de opname kunnen we horen dat op deze 9000 jaar oude fluiten een verrassend zuiver a-mineurpentatonische toonladder te spelen is. De stemming staat zo verbazend dicht bij onze moderne toonladder, dat een moderne fluitist redelijk zuiver mee kan spelen. De opname geeft ook een goede indruk van het soort muziek dat deze prehistorische fluitisten hebben voortgebracht. Voor mij persoonlijk was het spelen van een duet met een fluit uit het stenen tijdperk een ontroerende ervaring. Ik had het gevoel dat ik in direct contact stond met die oude fluitist van 9000 jaar geleden, die spontaan muziek stond te maken rond een prehistorisch kampvuur.

Wat ik wil zeggen is dat improvisatie zo oud is als de bergen, zo

oud als de muziek zelf. Ik ben er heilig van overtuigd dat we van nature allemaal improvisators zijn. Nieuwsgierigheid en de neiging om te experimenteren maken intrinsiek deel uit van onze menselijke natuur. Ik weet zeker dat de meeste lezers met hun eerste instrument aan het experimenteren zijn geweest, voor ze leerden om het te bespelen 'zoals het hoort'. Geef een kind maar eens een gitaar en kijk wat er gebeurt! Van nature kunnen alle jonge kinderen improviseren; niemand heeft ze nog verteld wat ze wel of niet moeten doen. (Als het mocht gebeuren dat ze de gitaar uiteindelijk in tweeën breken, denk dan aan de rockgroep 'The Who' – die zijn in de jaren '70 schatrijk en beroemd geworden door op het podium gitaren te breken!)

Het is duidelijk dat het vermogen om te improviseren zo lang bestaat als er instrumenten zijn om mee te experimenteren. Waarom vinden veel musici het tegenwoordig dan zo moeilijk om de genoteerde muziek opzij te zetten en zichzelf spontaan uit te drukken?

Spelen zonder genoteerde muziek
Zoals ik hierboven al aangaf, wees het bestaan van genoteerde muziek professionele musici er niet van te improviseren; verre van dat. En niet alleen professionele muzikanten. Volksmuzikanten en amateurs met de meest uiteenlopende achtergronden bleven lang na de uitvinding van de muzieknotatie improviseren. Een van de meest luisterrijke voorbeelden was de grote renaissance-schilder en uitvinder Leonardo da Vinci, die, naast zijn vele andere talenten, vermaard was om zijn gezongen improvisaties. Zijn roem reikte tot zó ver buiten zijn geboortestreek Toscane, dat de machtige hertog van Milaan, Ludovico Sforza, hem uitnodigde om op te treden in het Castello Sforzesco. De biograaf Giorgio Vasari, een bijna-tijdgenoot van Leonardo, vertelt hierover:

"Hij [Leonardo] besloot al heel gauw de lyra te bespelen, want hij had van nature een hoogstaande en verfijnde aanleg; en met dit instrument begeleidde hij zijn eigen bekoorlijke gezongen improvisaties" (Vasari, Levens van de Kunstenaars). Dit kan er op wijzen dat Leonardo bij zijn optredens helemaal geen genoteerde muziek gebruikte, hoewel er al meer dan vier honderd jaar een systeem van muzieknotatie bestond!

Een korte geschiedenis van de muzieknotatie

Tijdens het grootste deel van de lange muziekgeschiedenis bestond er geen georganiseerd muzieknotatiesysteem. Het systeem dat we nu kennen begon zich pas in de 11de eeuw te ontwikkelen. Er zijn aanwijzingen voor een vroege, duistere vorm van muzieknotatie in het oude Egypte, en er is een klein voorbeeld overgeleverd van een notatie in tekstvorm uit het klassieke Griekenland. Maar het lijkt erop dat die kennis zich niet erg heeft verspreid en met de val van het Romeinse rijk verdwenen is. Een kopie van de Griekse tekstnotatie is te zien op: http://en.wikipedia.org/wiki/Seikilos_epitaph.

Pas in de middeleeuwen ontstond er weer een muzieknotatie, toen de Italiaanse monnik Guido van Arezzo (ca. 991-na 1033) de basis uitvond van het notatiesysteem dat we nu nog steeds gebruiken. Dit nieuwe systeem werd echter bijna uitsluitend gebruikt door de Kerk en de welgestelde elite. Vele eeuwen lang was het niet beschikbaar voor de meerderheid van het gewone volk, die gewoon doorging met het leren van instrumenten en muziek spelen op het gehoor. In de moderne tijd is het na eeuwen van sociale ontwikkeling en geweldige vooruitgang in het muziekonderwijs de gewoonte geworden noten te leren lezen als een essentieel onderdeel van het leren bespelen van een instrument

(hoewel veel van de vroege jazz-musici, zoals we nog zullen zien, helemaal geen noten konden lezen). Het resultaat hiervan is op de lange duur geweest, dat veel musici, vooral zij die een degelijke conservatoriumopleiding hebben gehad, zich geremd en beperkt voelen wanneer ze spelen zonder de geruststelling van de bladmuziek die voor hen staat. Dit is nog duidelijker als ze geconfronteerd worden met de uitdagingen van het improviseren. Er is vaak veel weerstand om ook maar een poging tot spontane improvisatie te doen. Deze huiver voor zelf-expressie weerhoudt de speler van het durven nemen van risico's. Tijdens improvisatielessen vergelijken mijn leerlingen en ik deze geremdheid met het gevoel aan een trapeze te hangen zonder vangnet er onder. Na een tijdje kijken leerlingen ongelovig terug naar hoe angstig ze waren om zichzelf uit te drukken; maar aan het begin schrikken velen ervoor terug het zelfs maar te proberen.

Waarom bang zijn?

De meest elementaire angst van iedereen is de angst fouten te maken. Natuurlijk is deze angst ook van toepassing op het spelen van bladmuziek of uit het hoofd geleerde muziek, maar als het om improviseren gaat is die angst nog veel sterker. Hoewel het bij het eerste begin wel begrijpelijk is – de eerste stappen in iedere nieuwe onderneming zijn onzekere pogingen – is dit gevoel van kwetsbaarheid vaak gebaseerd op de misvatting dat muzikanten als ze improviseren weinig of geen controle hebben over wat ze doen. Het is waar, dat je als je een spontane solo speelt een risico neemt (dat is een van de redenen waarom het spannend is!), maar je doet het met de ruggesteun van een systematische training en een georganiseerde oefening. Wie improviseert is niet een dorpsgek die op het plein onzin staat uit te kramen (hoewel de eerlijkheid gebiedt toe te geven dat sommige zogenaamde 'free jazz'-spelers daar aardig in de

buurt komen). Geoefende improvisators zijn als dichters die een enorme woordenschat tot hun beschikking hebben en in staat zijn om zich daarmee ter plekke samenhangend tot in de kleinste details uit te drukken.

Dit roept een paar nieuwe interessante vragen op: Is er een manier om de angst om fouten te maken op te heffen? Zijn er speciale technieken om improviseren te oefenen? Kunnen we die technieken studeren en toch spontaan spelen? Het antwoord op alle drie de vragen is 'ja'.

In Deel II van deze serie gaan we onder andere op deze onderwerpen nader in.

